

*Аліна Рашидівна Чанишева,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЕЛЕМЕНТИ ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Майнові відносини, що виникають у сфері цивільного обороту, набувають правової форми зобов'язань чи зобов'язальних відносин. Саме ця правова форма надає названим відносинам стабільності. Стрижнем зобов'язальних відносин є їх зміст. Він є багатим і структурованим. На структуру змісту зобов'язальних відносин звернув увагу М. Агарков, а пізніше В. Белов і Н. Голубева. Ю. Басін і Л. Чеговадзе доповнили ці дослідження аналізом динамічного аспекту змісту зобов'язань. Проте проблема структури змісту зобов'язальних відносин потребує подальшого дослідження, бо ситуація в науці цивільного права мало змінилася від тоді, як М. Агарков з цього приводу констатував, що питання про структуру зобов'язального правовідношення у буржуазній науці або не розглядається, або розглядається мимохідь [1, с. 265]. Він обачливо не сказав про те, що в соціалістичній науці мимохідь відбувається те саме. За таких умов проблема структури змісту зобов'язальних відносин зберігає свою актуальність і нині, що виправдовує звернення до зазначеної проблеми у цій статті.

Метою статті є розробка нових теоретичних положень, які стосуються структури зобов'язальних відносин, і які могли бути науковим підґрунтям для вдосконалення їх правового регулювання.

Зобов'язальні відносини можна розглядати як системне утворення, що складається із певних елементів, які перебувають у певному співвідношенні і взаємодіють між собою. Традиція виокремлення таких елементів у складі зобов'язання сформувалася задовго до того, як у науці стали розроблятися проблеми використання у наукових дослідженнях системного методу. Д. Мейер свого часу не вживав термін «елементи зобов'язання», але виокремлював і досліджував поняття осіб-учасників зобов'язання, предмета зобов'язання і його дії [2, с. 440–493]. При цьому під «дією зобов'язання» він аналізував переважно зміст зобов'язання у процесі його виконання, втілення прав та обов'язків сторін у їх конкретних діях. Г. Шершеневич також не вживав термін «елемент зобов'язання», але виокремлював і досліджував поняття суб'єктів зобов'язання, об'єкта та дії зобов'язання [3, с. 272–287].

М. Агарков використовував термін «елементи зобов'язання» у найширшому розумінні як будь-який фрагмент зобов'язання, що може бути виокремлений для практичних або наукових цілей [1, с. 304]. Пізніше використання терміна «елементи зобов'язання» стало само собою зрозумілим, як і розуміння під елементами зобов'язання суб'єктів, об'єктів, його змісту. Для цілей цієї статті нас цікавить лише останній елемент зобов'язання — його зміст.

М. Агарков як ніхто інший побачив проблему змісту зобов'язання, а тому під поняттям «основні елементи зобов'язання» розглядав, зокрема, питання змісту зобов'язань, санкцій в зобов'язаннях та його мети [1, с. 176–288]. Особливий інтерес становить та обставина, що науковець у своїй праці «Зобов'язання за радянським цивільним правом» виокремлює підрозділ «Структура зобов'язання», у якому лише незначна частина (менше півсторінки із загального обсягу 23 сторінки) присвячується проблемі множинності осіб у зобов'язаннях. У решті в цьому підрозділі аналізується зміст зобов'язань, в якому виокремлюються групи прав та обов'язків, що становлять його зміст, тобто під структурою зобов'язання М. Агарков розумів певні групи прав та обов'язків, які виокремлюються і взаємодіють між собою [1, с. 265–268].

Оскільки є проблема розуміння поняття зобов'язання у науці і законодавстві, видається доцільним використовувати термін «зобов'язальні відносини», маючи на увазі увесь комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникають на підставі договору або іншого юридичного факту (чи їх

сукупності), що породжує зобов'язальні відносини. Цей комплекс може бути гранично простим (при односторонньому договорі), складним (при двосторонньому договорі), а часто — вельми складним. У будь-якому випадку немає підстав заперечувати ні існування такого явища, ні його позначення терміном «зобов'язальні відносини». Воно є реальністю, а тому його існування є незаперечуваним. Термін «зобов'язальні відносини» у цій статті запозичено із праць М. Агаркова, який використовував термін «зобов'язальні правовідносини». При цьому науковець не врахував, що зобов'язальні відносини завжди є правовідносинами, а тому вказівка на їх правовий характер є зайвою. З деякою мірою припущення можна стверджувати, що зобов'язальні відносини Н. Голубева позначає як зобов'язання, оскільки вона пише, що «усю сукупність низки зустрічних прав і обов'язків сторін... слід розглядати як одне правовідношення — одне зобов'язання» [4, с. 24]. Таке зобов'язання науковець називає складним. Ми зробили припущення, що у зобов'язальних відносинах існують і такі права, стосовно яких існування зустрічних обов'язків принаймні викликає сумнів. З урахуванням цього зобов'язання, як його розуміє Н. Голубева, може бути не тотожним зобов'язальним відносинам як усьому комплексу цивільно-правових зв'язків, що існують між його сторонами. З урахуванням викладеного в цій статті використовуються терміни «структура змісту зобов'язальних відносин», «зміст зобов'язальних відносин», «зобов'язальні відносини».

Проте не можна не помітити, що термін «зобов'язальні відносини» у вітчизняній науці та законодавстві не прижився. Терміном «зобов'язання» стали позначати як зобов'язальні відносини в цілому, так і кожне із зустрічних зобов'язань, що виникають на підставі двостороннього договору. Цілком очевидно, що визначення поняття зобов'язання у ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) та ч. 3 ст. 510 ЦК України, є різними. У першому випадку зобов'язанням є зв'язок між обов'язком однієї сторони і правом вимоги — іншої. У другому випадку кожна зі сторін може одночасно мати права та обов'язки. І це породжує проблеми при правозастосуванні: коли в певному правовому положенні вживається термін «зобов'язання», то суб'єкт правозастосування змушений з'ясувати якого ж саме значення надає законодавець цьому терміну — того значення, що відповідає ч. 1 ст. 509 ЦК України, чи того значення, якого слід надавати цьому терміну згідно з ч. 3 ст. 510 ЦК України. Подібно до цього, маючи на увазі різні розуміння категорії договору, В. Луць рекомендував «в конкретному аналізі юридичних явищ завжди... розкривати їх сутність та встановлювати, зокрема, що розуміється під поняттям “договір” у тому чи іншому випадку» [5, с. 20]. Встановлювати це треба шляхом врахування контексту відповідного нормативного положення, але ж і це допомагає не завжди. Так, із контексту ст. 607 ЦК України, що передбачає припинення зобов'язання неможливістю його виконання, можна зрозуміти, що на підставі цього законодавчого положення припиняється не весь комплекс правових зв'язків, які виникають на підставі двостороннього договору, а якась частина: не може такого бути, щоб водночас стало неможливим виконати усі обов'язки обох сторін договору. Проте в інших випадках не допомагає і врахування контексту. Тому було б краще, якби цивільно-правові терміни були чітко визначені і не допускали дво- і багатозначного тлумачення.

Багатозначне розуміння поняття «зобов'язання» є і в цивільному законодавстві Російської Федерації (далі — РФ). Різниця тільки в нумерації законодавчих положень: ч. 1 ст. 509 ЦК України відповідає п. 1 ст. 307 ЦК РФ, а ч. 3 ст. 510 ЦК України — п. 2 ст. 308 ЦК РФ.

Враховуючи ці законодавчі положення, Н. Голубева у своїй монографії сформулювала доктринальне визначення поняття «зобов'язання», яке охоплює і нормативне визначення цього поняття у ч. 1 ст. 509 ЦК і законодавче його розуміння у ст. 510 ЦК [6, с. 638]. Дещо пізніше автор дійшла висновку про те, що «зобов'язальне правовідношення є взаємним...», а на одностороннє воно перетворюється у разі виконання своїх обов'язків одним із учасників цього зобов'язання.

Щоб не залишалося сумнівів у відмові науковця від раніше сформульованого збірного визначення поняття «зобов'язання», Н. Голубева зазначає, що «визнання зобов'язання як елементарної схеми “обов'язок — на одній стороні, право — на іншій” призводить до штучного розриву єдиних за своєю метою зв'язків учасників цивільного обороту» [4, с. 24]. Відразу зауважимо, що цей аргумент є непереконалим. «Штучний розрив» має місце тоді, коли законодавець допускає недоцільний розрив цивільних правовідносин, а використання законодавства, а тим більше — в теорії односторонніх зв'язків (право на одній стороні, а обов'язок — на іншій), які (у разі, коли

їх два) утворюють двосторонній зв'язок, нічого не розриваючи, бо це — лише аналіз, який буде за необхідності доповнений синтезом, у результаті якого ми отримуємо єдине складне правовідношення, позначати яке можна не тільки терміном «зобов'язання». Очевидно, більш прийнятним для цього може бути термін «зобов'язальні відносини», маючи на увазі, що до структури зобов'язальних відносин входить декілька зобов'язань.

Повернемося, однак, до поняття зобов'язальних відносин чи складних зобов'язань, а більш широко — до категорії складних правовідносин. Ця категорія є змістовною у практичному і теоретичному плані. Варто сказати про те, що В. Белов намагався спростувати концепцію «так званого єдиного трудового правовідношення». Ця концепція була глибоко розроблена видатним радянським науковцем-юристом М. Александровим [11]. «Так зване єдине трудове правовідношення» досліджувалося з інтервалом приблизно в 10 років М. Карпушиним [12], Л. Гінцбургом [13], В. Скобелкіним [14]. Те саме слід сказати і про оцінку В. Беловим монографії М. Оридороги «Шлюбне правовідношення» [15] як «дослідження» (саме в лапках, тобто як квазидослідження).

Враховуючи те, що категорію складного зобов'язання прямо чи опосередковано визнавали провідні науковці-цивілісти дореволюційної Росії, Радянського Союзу, сучасних України та РФ, науковець мав би утриматися від оцінки розуміння ним зобов'язання як «антинаукового».

Реально існує таке правове явище, як комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього договору. Оскільки існує таке явище, то є і потреба у його осмисленні і науковому дослідженні. Для цього зазначене правове явище слід позначити певним терміном, а терміни, як пише В. Белов, мають конвенціональний договірний характер [10, с. 109]. Тож і про термін, яким буде позначатися весь комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього цивільно-правового договору, слід домовитися, а не заперечувати взагалі доцільність позначення цього правового явища певним терміном.

Що стосується твердження В. Белова про те, що «в конструкції складного зобов'язання не існує будь-якої необхідності» [8, с. 35], то складно повірити в те, що не існує необхідності в терміні, що позначав би певне реальне і поширене явище. «Складне зобов'язання» — це правове явище, зміст якого досить чітко видно навіть тоді, коли воно тісно пов'язане із суміжними зобов'язаннями. Так, коли укладається змішаний договір, то чітко видно, що на його підставі виникає два або декілька окремих зобов'язань, що не можуть бути об'єднані в одне «складне зобов'язання», бо «до відносин сторін в змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи якого містяться у змішаному договорі...» (ч. 2 ст. 628 ЦК України). В інших випадках законодавець також прагне чітко розмежувати одне «складне зобов'язання» від іншого суміжного зобов'язання. Так, ст. 928 ЦК України чітко відмежовує «складне зобов'язання» щодо перевезення пасажирів від зобов'язання відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю пасажирів. Статті 1209–1212 ЦК України чітко відмежовують зобов'язання відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг від «складного зобов'язання» купівлі-продажу.

За наявності принаймні двох різних розумінь поняття зобов'язання, що впливають із цивільного законодавства України, аналіз структури зобов'язання слід почати, ґрунтуючись на широкому розумінні цього поняття, яке наводиться у ч. 3 ст. 510 ЦК України. Отже, із цього положення випливає розуміння цивільного зобов'язання, що охоплює всі права, які можуть за визначенням набувати правової форми вимоги, та обов'язки, що кореспондуються зазначеним правам. Це явище можна було б позначити як складне зобов'язання. М. Агарков назвав його «зобов'язальним правовідношенням» [1, с. 266–288]. Щоправда, спочатку науковець називав зобов'язальним правовідношенням два взаємних (зустрічних) зобов'язання [1, с. 266], а потім включив до структури зобов'язання (саме зобов'язання, а не зобов'язальних правовідносин) секундарні права, які не здатні набувати права вимоги за визначенням, а тому і не можуть входити до структури змісту зобов'язання, хоч би і складного. А до структури зобов'язальних правовідносин, які повинні розумітися як увесь комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникають на підставі двостороннього договору (ядром цього комплексу є взаємні зобов'язання), секундарні права входять поряд із іншими правовими явищами. Тому термін «зобов'язальні відносини» доцільно використовувати для позначення усього зазначеного комплексу включно з секундарними правами.

Дослідження структури зобов'язань (зобов'язальних правовідносин) Ю. Басін доповнив аналізом стану правовідношення [18, с. 280]. Це дало змогу розглянути структуру цивільних зобов'язань у зв'язку з динамікою останнього. Л. Чеговадзе обрала для власного дослідження такий аспект структури зобов'язання, який передбачає визнання перебування цивільного правовідношення у нормальному, напруженому, конфліктному станах і стані захисту [19, с. 21].

Слід визнати, що поняття стану цивільних правовідносин у такому розумінні є вочевидь конструктивним. Проте слід зауважити, що «нормальний стан» не є незмінним і на певних етапах розвитку зобов'язання має істотні особливості, врахування яких є важливим не тільки для науки цивільного права, а й для цілей правотворчості і правозастосування.

У структурі (змісту) зобов'язальних правовідносин, що виникають на підставі двостороннього договору, М. Агарков виокремлює два взаємних (зустрічних) зобов'язання [1, с. 266]. Зміст першого із них становить «право вимоги однієї сторони і обов'язок іншої сторони, який відповідає зазначеному праву, здійснити або утриматися від певної дії» [1, с. 265], вони утворюють необхідне ядро будь-яких зобов'язальних відносин [1, с. 265]. Із цього випливає, що під «ядром» зобов'язальних відносин науковець розумів зобов'язання боржника передати товар, виконати роботу, надати послугу і зустрічне, як правило, грошове зобов'язання покупця, підрядника, послугодавця. Це — вельми плідна думка, яку сам М. Агарков доводить до логічного завершення не став, включив до структури зобов'язання допоміжні права та обов'язки сторін зобов'язання, які він назвав додатковими («дополнительными»). У російськомовному варіанті це було прийнятне, бо в ст. 46 ЦК РСФСР 1929 р., чинного на час підготовки М. Агарковим своєї праці, використовувався термін «главное» требование. У статті 46 ЦК УРСР 1922 р. вживався термін «додаткова» (вимога). Тому позначення допоміжних прав та обов'язків словом «додаткові» в тексті українською мовою буде неправильним. Аналізуючи ці допоміжні («дополнительные») права та обов'язки М. Агарков називає їх додатковими зобов'язаннями («дополнительными обязательствами»). Такими, на його думку, є обов'язок продавця зберігати продану річ до моменту її передання покупцеві, обов'язок підрядника попередити замовника про неякісність наданих замовником матеріалів [1, с. 267]. Н. Голубева більш детально розгортає спектр «додаткових обов'язків».

Зобов'язання із прийняття виконання також слід віднести до допоміжних зобов'язань, що виходять за межі основного зобов'язання, але містяться у межах зобов'язальних правовідносин. Спроби В. Белова довести, що кредиторські обов'язки, зокрема обов'язок прийняти виконання не є юридичними обов'язками [8, с. 80] — це оригінально, але не конструктивно, бо спростовує основи теорії права: Цивільний кодекс встановлює обов'язки, що не є юридичними. Такого бути не може. Н. Голубева більш уважно і виважено підійшла до цієї проблеми. Вслід за В. Кулаковим вона стверджує, що у договорі купівлі-продажу обов'язок прийняти виконання є звичайно обов'язком боржника (оскільки такий обов'язок передбачений статті 655 і 689 ЦК України), а обов'язок наймодавця прийняти річ назад є обов'язком кредиторським, оскільки немає спеціально установлені санкції [6, с. 529]. Спеціально встановлені санкції — це розповсюджене для цивільного права явище, бо, як загальне правило, застосовується санкція, встановлена статтями 15, 623, 1166, 1192 ЦК України — відшкодування збитків. Але ж стосовно прострочення кредитора, яким (простроченням) охоплюється і відмова прийняти належне виконання, така санкція відшкодування збитків встановлена спеціально (ч. 3 ст. 613 ЦК України). Оскільки встановлена відповідальність та ще при цьому зазначається на вину як умову відповідальності, то заперечення існування кредиторських обов'язків було не конструктивним. Аналіз ст. 613 ЦК України свідчить про те, що термін «прострочення кредитора» є суто умовним: наприклад, вантажовідправник не може виконати обов'язок використання транспортного засобу, якщо цей засіб не наданий під завантаження. А перевізник не може виконати обов'язок прийняти вантаж до перевезення, якщо його не надав вантажовідправник. Ці переходи сторін зобов'язальних правовідносин зі статусу боржника у статус кредитора можуть бути багатократними. Тому кредиторські обов'язки слід визнати звичайними допоміжними обов'язками боржника, і формула «примусове виконання обов'язку в натурі» (п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК України) цілком застосовна і до обов'язків, які відповідно до ст. 613 ЦК України можуть бути позначені як кредиторські.

До допоміжних зобов'язань належать і організаційні зобов'язання, що включаються до змісту зобов'язальних відносин. У той же час організаційні зобов'язання можуть існувати і поза будь-

якими зобов'язальними відносинами, ядром яких є зобов'язання щодо передання товару, виконання роботи, надання послуги та зустрічні, як правило, грошові зобов'язання.

Вельми цікавою є та обставина, що доки науковці впродовж десятиріч років дискутують із приводу поняття зобов'язання, судова практика, щоправда, не українська, таки розшифрувала формулу «зобов'язання сторін припиняються» (п. 2 ст. 453 ЦК РФ, якому текстуально відповідає ч. 2 ст. 653 ЦК України). Пунктом 3 постанови Пленуму Вищого арбітражного суду «Про наслідки розірвання договору» роз'яснюється: «...За змістом пункту другого ст. 453 ЦК РФ при розірванні договору припиняється обов'язок боржника здійснити в майбутньому дії, що є предметом договору (наприклад, відвантажити товари за договором поставки, виконати роботу за договором, видавати гроші за кредитним договором тощо)». Тобто при розірванні договору припиняються цивільно-правові зв'язки, які М. Агарков назвав ядром зобов'язальних відносин, а Н. Голубєва — основним зобов'язанням [6, с. 536], а не весь комплекс цивільно-правових зв'язків між сторонами зобов'язальних відносин. Питання про долю цих зв'язків має вирішуватись окремо.

Виведення допоміжних зобов'язань за межі основних зобов'язань обумовлене такими міркуваннями. Допоміжні права та обов'язки, як зазначає М. Агарков, забезпечують досягнення мети зобов'язання — передання речі покупцю, виконання роботи [1, с. 267]. Додамо, що мета зобов'язання може полягати і у наданні послуги, а зустрічне зобов'язання — у переданні-отриманні грошової суми. Якщо включити допоміжні права та обов'язки до змісту основного зобов'язання, то ми залишимося у тій ситуації, яка наразі існує і за якої складно збагнути, коли ж законодавець чи науковець веде мову про зобов'язальні відносини, коли — про зобов'язання, коли — про права та обов'язки, що утворюють зміст зобов'язання, а коли — про права та обов'язки, що виходять за межі змісту зобов'язання, але не виходять за межі зобов'язальних правовідносин.

У той же час слід визнати необхідність розмежування прав та обов'язків, що входять до змісту основного зобов'язання (чи, словами М. Агаркова, прав та обов'язків, які утворюють ядро зобов'язальних відносин, або, словами Н. Голубєвої, основних прав та обов'язків), і допоміжних прав та обов'язків. Навіть М. Агарков, який свого часу здійснив фундаментальне дослідження зобов'язальних відносин, несподівано відніс обов'язок позичальника сплачувати відсотки на користь позикодавця до допоміжних (додаткових) [13, с. 268]. Обов'язок позичальника сплачувати відсотки і право позикодавця (кредитодавця) на їх отримання виражають сутність зобов'язання позики (якщо вона надана за умови про сплату відсотків) і кредитного зобов'язання, тому відносити їх до допоміжних, додаткових («дополнительных») ніяк не можна.

Що стосується секундарних прав, то В. Белов правильно звертає увагу на те, що вони істотно відрізняються від суб'єктивних прав, що входять до змісту зобов'язання. Якщо суб'єктивні права у зобов'язанні на певному етапі набувають характеру вимоги і цю здатність суб'єктивних прав слід визнати сутнісною, то секундарні права певною мірою можна назвати пануванням кредитора над особою боржника. Кредитор — суб'єкт секундарного права нічого від боржника не вимагає. Реалізацію свого секундарного права кредитор здійснює одностороннє, а боржник у силу закону має підкорятися зміні свого правового становища у результаті односторонніх дій кредитора, що здійснюються ним на свій розсуд. Секундарному праву не кореспондують обов'язки. Навіть якщо мати на увазі обов'язок сторони підкоритися правовій ситуації, що виникла у результаті здійснення іншою стороною секундарного права, то зазначений обов'язок означає підпорядкування закону, а дії володільця секундарного права є лише юридичним фактом, що «включає» дії відповідних положень цивільного законодавства. Тому секундарні права не входять до змісту будь-якого зобов'язання (основного, допоміжного, додаткового), але входять до структури зобов'язальних відносин як усього комплексу цивільно-правових зв'язків, що виникають на підставі договору чи іншого юридичного факту, який є підставою зобов'язальних відносин, або в процесі розвитку цих відносин.

Отже, існують зобов'язальні відносини як увесь комплекс правових зв'язків, що виникають на підставі договору і юридичних фактів, передбачених цим договором і законом, якщо цей закон поширюється на відносини сторін договору. Існують основні зобов'язання, до змісту яких включаються право кредитора, що на певному етапі здатне набути форми вимоги, і обов'язок,

що кореспондує цьому праву. На підставі двостороннього договору виникає два таких зустрічних зобов'язання.

За межами основного зобов'язання, але в межах зобов'язальних відносин, містяться також додаткові зобов'язання. Це — вид зобов'язань, що входять до змісту зобов'язальних відносин. До додаткових доцільно було б віднести усі зобов'язання, що виникають або на підставі правочину, що вчиняється під відкладальною умовою, або на підставі юридичних фактів, які передбачені законом або договором, але стосовно яких при укладенні договору було невідомо, настануть вони чи ні. Це — усі забезпечувальні зобов'язання, зобов'язання, змістом яких є відповідальність (застосування цивільно-правових санкцій), а також деякі інші зобов'язання, що виникають на зазначеній підставі.

Викладені у цій статті наукові положення слід оцінити як певну схему структури змісту зобов'язальних відносин. Кожен із елементів цієї схеми, а особливо — додаткові зобов'язання, потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. *Агарков М. М.* Обязательства по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. — М. : ЦентрЮрИнфоР, 2002. — Т. I. — С. 163–460.
2. *Мейер Д. И.* Русское гражданское право / Д. И. Мейер. — М. : Статут, 2000. — 831 с.
3. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Спарк, 1995. — 856 с.
4. *Голубева Н. Ю.* До питання про складне за змістом зобов'язання / Н. Ю. Голубева // Часопис цивілістики. — 2014. — Вип. 16. — С. 19–25.
5. *Луць В.* Договір як регулятор цивільних відносин / В. Луць // Право України. — 2012. — № 9. — С. 19–25.
6. *Голубева Н. Ю.* Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : моногр. / Н. Ю. Голубева. — О. : Фенікс, 2013. — 642 с.
7. *Белов В. А.* Гражданское право. Общая часть : учеб. / В. А. Белов. — М. : Юрайт, 2011. — Т. 1. Введение в гражданское право. — 521 с.
8. *Белов В. А.* Гражданское право : учеб. / В. А. Белов. — М. : Юрайт, 2013. — Т. 4. Особенная часть. Относительные гражданско-правовые формы. — 1085 с.
9. *Карабань В. Я.* Правозастосовні аспекти системи прав / В. Я. Карабань // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия «Юридические науки». — 2006. — Т. 19 (58). — № 3. — С. 137–142.
10. *Белов В. А.* Гражданско-правовые нормы как предмет научного изучения и практического применения // Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под ред. В. А. Белова. — М. : Юрайт, 2007. — С. 94–123.
11. *Александров Н. Г.* Трудовое правоотношение / Н. Г. Александров. — М. : Государственное издательство Министерства юстиции СССР, 1948. — 336 с.
12. *Карпушин М. П.* Социалистическое трудовое правоотношение / М. П. Карпушин. — М. : Госюриздат, 1958.
13. *Гинцбург Л. Я.* Социалистическое трудовое правоотношение / Л. Я. Гинцбург. — М. : Наука, 1977. — 221 с.
14. *Скобелкин В. Н.* Трудовое правоотношение / В. Н. Скобелкин. — М. : Вердикт-1М, 1999. — 475 с.
15. *Оридорога М. Т.* Брачное правоотношение / М. Т. Оридорога. — Киев, 1971.
16. *Белов В. А.* Очерки вещного права. Научно-популярные заметки : учеб. пособие / В. А. Белов. — М. : Юрайт, 2015. — 332 с.
17. *Гражданское право* : учеб. / под ред. Е. А. Суханова. — 3-е изд. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — Т. 2.
18. *Басин Ю. Г.* Вопросы советского жилищного права (извлечения) // Ю. Г. Басин: ученый, учитель, личность. — Алма-Ата : AEQUITAS, 2013. — С. 266–322.
19. *Чеговадзе Л. А.* Структура и состояние гражданского правоотношения : автореф. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л. А. Чеговадзе. — М., 2005. — 43 с.

Чанишева А. Р. Елементи змісту зобов'язальних відносин

У статті досліджується структура змісту зобов'язальних відносин. Зобов'язальні відносини розглядаються як системне утворення, що складається із певних елементів, які співвідносяться та взаємо-

діють між собою. Розробляються нові теоретичні положення, які можуть бути науковим підґрунтям для вдосконалення правового регулювання відносних майнових відносин.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальні відносини, зміст зобов'язальних відносин.

Чанишева А. Р. Элементы содержания обязательственных отношений

В статье исследуется структура содержания обязательственных отношений. Обязательственные отношения рассматриваются как системное образование, состоящее из определенных элементов, которые находятся в определенном соотношении и взаимодействуют между собой. Разрабатываются новые теоретические положения, которые могут быть научной основой для совершенствования правового регулирования относительных имущественных отношений.

Ключевые слова: обязательства, обязательственные отношения, содержание обязательственных отношений.

Chanysheva A. The elements of content of obligations relations

The paper investigates the structure of the content of obligations relations. Obligation relations are considered as systematic forming consisting of the particular elements that are in a certain ratio and interact. New theoretical propositions are developed that can be a scientific basis for improvement of the legal regulation of the relative property relations.

Key words: obligation, obligation relations, content of obligations relations.

УДК 342.26

*Вікторія Сергіївна Штефан,
здобувач кафедри конституційного права України,
спеціаліст відділу наукових досліджень
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Нині, в процесі політичних та законодавчих трансформацій суспільства, питання децентралізації влади набуває особливої актуальності. Проведення у майбутньому конституційної реформи вимагає перш за все розмежувати повноваження вищих органів влади та органів місцевого самоврядування, що можливе лише при проведенні політичної, економічної, адміністративно-територіальної реформ, розвитку громадянського суспільства, дії верховенства права, дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина тощо. На сьогодні можна констатувати, що реальної децентралізації державної влади, на жаль, не відбулося. Певні спроби здійснення такої децентралізації мали місце неодноразово, про що свідчить створення і діяльність деяких органів, на які держава тією чи іншою мірою поклала певні функції, тому вирішення цієї проблеми сприятиме розвитку держави, її територій, регіонів і населених пунктів України.

У науковій літературі та в політичному середовищі неодноразово наголошувалося на необхідності оновлення законодавства в цій сфері діяльності. Проблемним питанням дослідження феномену правових засад децентралізації влади присвячено низку наукових праць таких учених: О. Батанова, О. Копиленка, В. Кравченка, В. Куйбіди, В. Погорілка, М. Пухтинського, С. Серьогіної,